

Het Hebberechtshospitaal in het Sint-Pietersdorp te Gent : functie en ontwikkeling van een middeleeuws proveniershuis¹.

Thomas VAN DRIESSCHE

1. Inleiding

Omstreeks 1200 ontstonden verschillende hospitalen in de stad Gent. De demografische en economische expansie van de stad had een groeiende behoefte aan sociale instellingen doen ontstaan. Ambachten, rijke poorters en broederschappen namen het initiatief tot de stichting van hospitalen, die de steun kregen van de stedelijke overheid². De grote Gentse abdijen konden niet achterblijven temeer omdat de abten van Sint-Baafs en Sint-Pieters heren waren van voorname heerlijkheden. De abt van de Sint-Baafsabdij stichtte omstreeks 1220 een hospitaal in zijn abdijsdorp dat later bekend zou staan als het Sint-Annahospitaal³. De abt van Sint-Pieters stichtte in dezelfde periode een hospitaal dat vanaf ca. 1250 Hebberechtshospitaal zou heten. De oudste - alleen in afschrift bewaarde - oorkonde waarin sprake is van het hospitaal in het Sint-Pietersdorp, dateert van januari 1222. De abt van de Sint-Pietersabdij stelde toen een aflaat in het vooruitzicht voor weldoeners van het pas gestichte hospitaal⁴. Het nieuwe godshuis had oorspronkelijk geen naam. In de oudste bronnen werd het gewoon aangeduid als "het hospitaal in het Sint-Pietersdorp"⁵. Nabij het hospitaal stond een oud stenen kruis, dat "crux Egberti" werd genoemd en mogelijk was opgericht ter herdenking van de inwijding van een nieuwe toren van de Sint-Pietersabdij door Egbert,

---

¹ Dit artikel omvat de belangrijkste resultaten van een onderzoek verricht in het kader van een licentiaatsverhandeling, in 1991 voorgelegd aan de universiteit van Gent, o.l.v. Prof. Dr. W. Prevenier. Gebruikte afkortingen : RAG = Rijksarchief Gent, SAG = Stadsarchief Gent, SPA = Fonds van de Sint-Pietersabdij

² J.A. SMITH, *Through the Eye of the Needle : Charity and Charitable Institutions in Medieval Ghent 1150-1400*, Philadelphia, Brown University, 1976.

³ G. MARECHAL, Het Sint-Annahospitaal te Sint-Baafs te Gent, in : *Annalen van de Belgische Vereniging voor Hospitaalgeschiedenis*, IV, 1966, pp. 31-50.

⁴ RAG, SPA, II, 1699. Het cartularium van het Hebberechtshospitaal met het afschrift van deze oorkonde is sinds de overbrenging van het SAG naar het RAG verdwenen. Er is echter een ontleding gemaakt die zich nog in het SAG bevindt onder nummer 86-4.

⁵ Zo is in een oorkonde van 27 februari 1254 (n.s.) sprake van het "*hospitali sito in villa nostra Sancti Petri Gandensis*", SAG, Hebberechtsgodshuis, reeks LXXIII, nr. 6.

aartsbisshop van Trier, in 979⁶. Het is dit kruis dat aan de oorsprong ligt van de naam "Hebberechtshospitaal". Eerst ging men het hospitaal aanduiden als "het hospitaal bij het kruis van Egbert". Zo is in de oudste originele oorkonde van het hospitaal van juni 1239 sprake van het hospitaal in het Sint-Pietersdorp dat ligt "in loco qui dicitur Crux Segberti"⁷. Later ging de naam van het kruis over op het hospitaal. Zo vinden we in 1269 "*hospitali Heberti*"⁸, in 1277 "*hospitalis dicti Hebbrechts*"⁹ en in de oudste Middelnederlandse oorkonde (29 maart 1293 - 17 april 1294) "Hebtrechts spetale"¹⁰.

In een oorkonde van 1275 is sprake van een schenking aan het "*hospitali sancti Ecberti*"¹¹. Frans de Potter leidde daaruit af dat het Hebberechtshospitaal was toegewijd aan de heilige Egbert¹². Deze stelling is echter betwistbaar, aangezien uit de bronnen duidelijk blijkt dat het Hebberechtshospitaal aan Maria was toegewijd¹³.

De 17de eeuwse kanunnik Sanderus meende dat in de naam "Hebberechtshospitaal" naar analogie met andere godshuizen de naam van de stichter lag vervat. Deze vermeende stichter vond hij in een zekere Jan Hebberecht. Hiervoor beriep hij zich op een twijfelachtig grafscript van een zekere "de Taniis" (+ 1327), die hij identificeerde met Jan Hebberecht¹⁴. Frans de Potter toonde reeds aan dat Sanderus' opvatting op niets berust. Jan Hebberecht overleed volgens Sanderus in 1327, ruim een eeuw na de stichting van het Hebberechtshospitaal en kan dus onmogelijk betrokken geweest zijn bij de stichting. De benaming "godshuis Schreiboorn" dateert pas uit de achttiende eeuw. Het toponiem "Schreiboorn" bestond al in de veertiende eeuw, maar duidde toen een plaats aan bij het huidige Parkplein, op één kilometer van het Hebberechtshospitaal¹⁵. Op deze plaats stond ten laatste vanaf de zeventiende

⁶ G. BERINGS en C. VAN SIMAEY, Abbaye de Saint-Pierre au Mont-Blandin à Gand. in : *Monasticon belge*, VII, Province de Flandre Orientale, 1, p. 102.

⁷ SAG, Hebberechtsgodshuis, reeks LXXIII, nr. 1. Uitgave : F. BLOCKMANS, *Het Gentsche stadspatriciaat tot omstreeks 1302*, Antwerpen, 1938, pp. 499-500. De "s" in "Segberti" is wellicht van enclitische aard. Ook in de Middelnederlandse bronnen komt deze vorm sporadisch voor ("in Sebbrechts spittael", RAG, SPA, I, 644, f°28r°).

⁸ RAG, SPA, oorkonden, 24 okt. 1269.

⁹ SAG, Hebberechtsgodshuis, reeks LXXIII, nr. 3.

¹⁰ Idem, zonder nummer.

¹¹ RAG, SPA, oorkonden, 21 sept. 1275.

¹² F. DE POTTER, Hebberechts-Godshuis, gewoonlijk Schreiboorn genaamd, in : *Bulletins de l'Académie royale de Belgique*, s. 2, 30, 1870, pp. 1-30.

¹³ "*hospitali in honore beate Marie Virginis Gloriose in villa Sancti Petri supra Lisam Tornacensis diocesis constructum*", RAG, SPA, oorkonden, maart 1314.

¹⁴ A. SANDERUS, *Flandria Illustrata sive provinciae ac comitatus hujus descriptio*, I, Keulen, 1641, p. 142.

¹⁵ M. GYSSELING, *Gent's vroegste geschiedenis in de spiegel van zijn plaatsnamen*, Antwerpen, 1954, p. 74.

HET HEBBERECHTSHOSPITAAL IN HET SINT-PIETERSDORP TE GENT

eeuw een kapel. De kapel van Schreiboorn werd in het begin van de achttiende eeuw afgebroken, vermoedelijk omdat ze in de weg stond voor het bouwen van de stadsversterkingen. Het beeld van O.-L.-V. van Schreiboorn bracht men over naar de kapel van het Hebberechtshospitaal, die sindsdien kapel van Schreiboorn heette¹⁶. Het Hebberechtshospitaal lag al van bij de stichting tussen twee belangrijke verkeerswegen, de Kortrijkse Poortstraat en de Leie, een ligging die voor middeleeuwse godshuizen niet ongewoon was. Het hospitaal lag nog net binnen de stadswallen vlakbij de Petercellepoort. De rekeningen en oude kaarten wezen uit dat het hospitaal uit diverse gebouwen bestond. De kapel stond haaks op de Kortrijkse Poortstraat, op de plaats van de huidige kapel van Schreiboorn. De ingang bevond zich aan de westzijde naar de Leie toe. Aan de noordzijde van de kapel sloot een groot gebouw aan ("groot huus" genaamd), dat parallel liep met de Kortrijkse Poortstraat. Dit gebouw bestond uit een grote gemeenschappelijke zaal en de kamer van de meesteres op het gelijkvloers en kamers voor de proveniers op de eerste verdieping. Aan de noordzijde van het "groot huus" bevonden zich kleinere gebouwen waaronder de keuken en de eetplaats. Doorheen het "groot huus" liep een gang waarlangs de proveniers in de ene richting de kapel en in de andere richting de keuken konden bereiken. Aan de Leie stond een aantal huisjes van proveniers. Het waren meestal echtparen die er woonden. Tussen het "groot huus" en de Leie strekte zich een moestuin met boomgaard uit. Hier bevond zich het "tuerfhuus", waar turf voor de verwarming van de gebouwen werd opgeslagen. In 1771 en 1772 werden de oude gebouwen tot op de grondvesten afgebroken. Een volledig nieuwe kapel en hoofdgebouw kwamen in de plaats. Deze gebouwen staan vandaag nog steeds in de Kortrijkse Poortstraat¹⁷.

2. Het bestuur van het hospitaal

Het Hebberechtshospitaal hing volledig af van de Sint-Pietersabdij. De abt benoemde de bestuurders en bepaalde hun bevoegdheden. Hij begaf de proven en stelde de reglementen voor de proveniers op. Hij bepaalde de grootte van het weekgeld en de andere uitkeringen. Hij oefende nauwgezet controle uit op de financiën van het hospitaal. Zijn toestemming was zelfs vereist voor het veranderen van de samenstelling van de "pottage" voor de proveniers (zie verder).

De bestuurders van het hospitaal heetten van de dertiende eeuw tot 1431 "*provisores*" of "*provisseers*". De oudste vermelding van deze functie

---

¹⁶ M. DAEM, *Votiefschilderingen en mirakelboek van kapelletje Schreiboorn te Gent*. Gent, 1975, pp. 11-18.

¹⁷ Een plattegrond van het Hebberechtshospitaal uit 1777 door S. Colin bevindt zich in het SAG, Atlas Goetghebuer, L. 38.

T. VAN DRIESSCHE

vinden we in een oorkonde van december 1268. De "*provisores hospitalis ville Sancti Petri Gandensis*" kochten toen vijf bunders akkerland in de parochie van Deurle¹⁸. De laatste vermelding van de term "provisor" vinden we in de rekening van 1430-1431. De toenmalige provisors waren Jan van Roeselaer en Triestram van Hembise, beiden leken¹⁹. In het boekjaar 1433-1434 was Jan van Buten, een priester, de nieuwe bestuurder van het hospitaal. Hij noemde zich niet langer "provisor" maar wel "ontvanger"²⁰. Zijn opvolgers bleven deze term gebruiken. Het ging hierbij alleen om een verandering van naam. De functie zelf bleef bestaan. Wel is het opmerkelijk dat de ontvangers vanaf Jan van Buten bijna allen geestelijken waren, terwijl de provisors van voor 1431 doorgaans leken waren. Mogelijk hield de naamsverandering hiermee verband. Daarbij komt dat de provisors van voor 1431 steeds met zijn tweeën of met zijn drieën waren, terwijl er na 1431 slechts één ontvanger was.

De bevoegdheden van de provisors en ontvangers verschilden echter niet van elkaar. Het was dus eerder de naam dan de functie die veranderde.

De bevoegdheden van de provisors waren nauwkeurig omschreven in de benoemingsoorkonde die ze van de abt ontvingen. De provisors respectievelijk ontvangers stonden in de eerste plaats in voor het beheer van het patrimonium van het hospitaal. Dit behelsde het innen van de pachten, erfrenten en andere inkomsten. Ze mochten de percelen van het godshuis verpachten voor een termijn van drie, zes of maximaal negen jaar. Tevens moesten ze in rechte optreden tegen nalatige schuldenaars. Ze zorgden voor de verkoop van de nalatenschappen van de overleden proveniers en ontvingen het geld waarmee sommige proveniers zich inkochten in het godshuis. Voorts waren ze verantwoordelijk voor het uitgavenbeleid, met name het betalen van de erfrenten en andere lasten die het godshuis verschuldigd was, het kopen van graan en andere levensmiddelen, uitgaven voor verwarming en verlichting, voor herstellingswerken enzovoort²¹. Gedurende de veertiende eeuw en het eerste derde van de vijftiende eeuw waren er meestal twee, soms drie provisors. De eerste provisor was in tegenstelling tot de tweede provisor geen provenier. Hij kreeg een hoger jaargeld dan de andere provisor(s) en droeg de meeste lasten (hij maakte o.a. de rekeningen op). De tweede provisor was provenier. Zijn taak bestond erin de eerste provisor bij te staan door het vervullen van allerlei kleinere karweien.

---

¹⁸ RAG, SPA, oorkonden, dec. 1268.

¹⁹ RAG, SPA, I, 1039/2, f^o1r^o.

²⁰ RAG, SPA, I, 1040, f^o1r^o.

²¹ Dit zijn de voornaamste taken van de provisors Jan van Roeselaer en Ghiselbrecht Utenhove, opgesomd in hun benoemingsoorkonde van 14 okt. 1412, RAG, SPA, I, D, 2, f^o17v^o.

HET HEBBERECHTSHOSPITAAL IN HET SINT-PIETERSDORP TE GENT

De eerste provisor ontving een hoger jaargeld (14 lb. par.) dan de tweede provisor (8 lb. par.)²². Na 1433 werden geen proveniers meer bij het bestuur van het godshuis betrokken op de meesteres na. In 1436 bedroeg het jaargeld van de ontvanger 22 lb. par.²³, in 1493 24 lb. par.²⁴.

Wie waren de provisors en de ontvangers van het Hebberechtshospitaal? Welke ander functie(s) oefenden ze uit en wat was hun sociale achtergrond? Onderzoek in de rekeningen van de Sint-Pietersabdij²⁵, de O.-L.-V.-kerk van Sint-Pieters²⁶ en de oorkonden van de schepenen van het Sint-Pietersdorp wees uit dat het jaar 1432 een breuk vormde in de institutionele evolutie van het Hebberechtshospitaal (tabel 1).

Voor 1432 waren er doorgaans twee provisors, een eerste provisor en een provenier die hem bijstond. Vijf van de elf bekende provisors uit de periode van ca. 1275 tot 1432 waren schepenen van het Sint-Pietersdorp. Het waren doorgaans voorname en welgestelde personen. Ywein van Vaernewijk bijvoorbeeld is door P. Rogghé geïdentificeerd als schoonzoon of kleinzoon van de bekende financier Simon de Mirabello²⁷.

Jan van Crombrughe, wiens staat van goed bewaard is, bezat twee hoeven en akkerland in Sint-Pieters-Aalst met een totale oppervlakte van 12 ha 69 a, naast grondstukken in Merelbeke, Woubrechtgem en Zwijnaarde²⁸.

Twee provisors uit de periode van 1275 tot 1431 waren geestelijken en één was Heilig-Geestmeester van de O.-L.-V.-kerk van Sint-Pieters. De proveniers, die de eerste provisor terzijde stonden, zijn vrijwel allen bekend vanaf 1390. Sommigen waren tegelijkertijd ontvangers van andere diensten van de Sint-Pietersabdij. Zo was Triestram van Hembise tussen 1421 en 1434 ontvanger van de renten en pachten van de Sint-Pietersabdij in het kwartier van Gent. Van 1427 tot 1431 was hij provenier en tweede provisor van het Hebberechtshospitaal.

²² RAG, SPA, I, 1035, f°18r°.

²³ RAG, SPA, I, 1040, f°7r°.

²⁴ RAG, SPA, I, 1041, f°6v°.

²⁵ G. MARECHAL, *Inventaris van de rekeningen van de Sint-Pietersabdij te Gent*, Gent, RAG, 1984.

²⁶ P. RUYFFELAERE, *Onze-Lieve-Vrouwekerk van Sint-Pieters te Gent, Inventaris van het Oud Regiem (13de-18de eeuw)*, Brussel, 1989 (RAG, toegangen, 60).

²⁷ P. ROGGHE, Simon de Mirabello in Vlaanderen, *Appeltjes van het Meetjesland*, 9, 1958, p. 9.

²⁸ L. WYNANT, *Regesten van de Gentse staten van goed. Eerste reeks : 1349-1400*, II, 1371-1400, Brussel, Koninklijke Commissie voor Geschiedenis, 1979, p. 241.

T. VAN DRIESSCHE

Tabel 1 : de provisors en ontvangers van het Hebberechtshospitaal

Naam van de provisor resp. de ontvanger	periode (*)	andere functie
Arnulphus dictus Miles	ca. 1275	clericus
Justaas van Bertenghem	laatste kwart 13de eeuw	schepen van het Sint-Pietersdorp
Jacob Lichtvoet	8 okt. 1341 2 feb. 1350	meester van de Heilige Geest van O.-L.-V.-Sint-Pieters
Jan van den Turre (tweede provisor)	8 okt. 1341	provenier, schepen van het Sint-Pietersdorp
Ywein van Vaernewijk	28 okt. 1352	schepen van het Sint-Pietersdorp
Boudin van Berteghem	28 okt. 1352 12 aug. 1374	schepen van het Sint-Pietersdorp
Michiel van den Wallen (tweede provisor ?)	28 okt. 1352	provenier ?
Jan van Crombrugge	12 dec. 1367	schepen van het Sint-Pietersdorp
Jacob Lokerman	18 dec. 1389	priester
Wouter van Putthem	18 dec. 1389	onbekend
Jan Wideoeghe (tweede provisor)	18 dec. 1389 19 maart 1400	provenier
Geraard van Oestrem	6 dec. 1397 30 sept. 1400	ontvanger van de haverrente van de Sint-Pietersabdij
Arend van Voshole	1 okt. 1400 20 juli 1405	onbekend
Ghiselbrecht Utenhove (tweede provisor)	1 okt. 1400 30 sept. 1413	provenier
Jan van Roeselaer	1 okt. 1405 30 sept. 1431	schepen van het Sint-Pietersdorp
Willem de Mey (tweede provisor)	1414-1415	provenier, zilversmid
Wouter 't Kind (tweede provisor)	1417-1418 1420-1421	priester, provenier
Arend Symoens (tweede provisor)	1418-1421	provenier
Triestram van Hembise (tweede provisor)	1427-1431	provenier
Jan van Buten	1432-1434	priester
Jan Dullaert	1445-1446	priester, ontvanger van de Heilige Geest van O.-L.-V.- St.-Pieters
Dieric Wilssone	1449-1451	priester

HET HEBBERECHTSHOSPITAAL IN HET SINT-PIETERSDORP TE GENT

Andries van der Poerten	1450-1455	priester, ontvanger van de Heilige Geest van O.-L.-V.-St.-Pieters
Lodewijk Rufelaert	1456-1457	onbekend
Anton Claeys	1457 tot 8 dec. 1464	priester
Filips van den Bossche	10 dec. 1464 tot ca. 1490	ontvanger van de renten en pachten van de Sint-Pietersabdij in het Gentse
Willem de Wijt	1493-1494 tot 1520 (+)	ontvanger van de Heilige Geest van O.-L.-V.-St.-Pieters

(*) datum van de eerste en laatste vermelding

Tussen 1432 en 1464 wisselden de ontvangers elkaar snel af. In deze periode waren er niet minder dan zes. Vrijwel allen waren priesters. In de periode voor 1432 hebben voor zover bekend slechts twee geestelijken de functie van provisor bekleed. Na 1432 hebben de abten van de Sint-Pietersabdij binnen dertig jaar vijf priesters tot ontvanger benoemd. Twee van hen waren ontvangers van de tafels van de Heilige Geest van de O.-L.-V.-kerk van Sint-Pieters, voordat ze ontvanger werden. De redenen voor de vervanging van leken door geestelijken liggen niet voor de hand. In de jaren 1430 en 1440 kende het Hebberechtshospitaal geen noemenswaardige financiële problemen. Het antwoord op de gewijzigde benoemingspolitiek van de abt is hier wellicht niet te zoeken. De abt had trouwens geen reden om ontevreden te zijn over Jan van Roeselaer, de laatste leke-ontvanger, die ruim vijftientig jaar provisor was geweest en een aanzienlijk batig saldo had nagelaten bij zijn afscheid. Financiële moeilijkheden leidden in 1464 wel tot de vervanging van de priester Anton Claeys door de leek Filips van den Bossche. Hiermee kwam een eind aan de snelle afwisseling van priesters als ontvangers van het hospitaal.

De afzetting van Anton Claeys is een interessante episode uit de geschiedenis van het Hebberechtshospitaal die enige uitweiding verdient. De abt verving Anton Claeys op 9 december 1464, nog voordat het boekjaar geëindigd was²⁹. Claeys was er niet in geslaagd de financiële toestand van het godshuis te saneren. Hij was al te toegeeflijk tegenover de schuldenaars van het godshuis en had eigenmachtig beslissingen genomen die de situatie nog verergerden. Zo had hij zonder toestemming van de abt een jaarlijkse rente van 3 lb. 12 s. par. gekocht in de Bagattenstraat voor een bedrag van 69 lb. 16 s. 3 d. par.. Filips van den Bossche, de nieuwe ontvanger, weigerde deze

²⁹ Het boekjaar liep van de zaterdag voor Bamis (1 oktober) tot de zaterdag voor Bamis van het volgend jaar.

T. VAN DRIESSCHE

rente op raad van de prior en de aalmoezenier en vorderde de koopsom van Claeys terug³⁰. Claeys liet een bedrag van 518 lb. 12,5 d. par. aan achterstellen na. Van den Bossche kon slechts een deel hiervan innen. Verscheidene schuldenaars ontkenden dat ze nog een schuld hadden aan het hospitaal. Claeys was eerder mild geweest voor de pachters. Zo had hij aan een pachter 6 lb. par. kwijtgescholden. Ook dit bedrag rekende van den Bossche aan Claeys aan "mits dat de vors. 6 lb. par. niet sculdich en sijn te commene ten laste van den vors. hospitaal"³¹. Van den Bossche maande Claeys bij herhaling aan zijn schuld van in totaal 146 lb. 18 s. 5 d. par. af te lossen³². Wellicht voelde Claeys zich door de nieuwe ontvanger onheus behandeld. Hij deed dan ook alles om hem dwars te zitten. Zo weigerde hij de schuldverklaringen te overhandigen, die van den Bossche nodig had om de schuldenaars van het godshuis tot betaling te manen. Claeys had onder andere de oorkonde waarin Jan Canevelt zich verplichtte 3 lb. gro. te betalen om de nalatenschap van zijn overleden moeder, die provenierster was, uit het hospitaal te mogen brengen. Van den Bossche verzocht Claeys herhaaldelijk "omme svoors. instrument over te hebbene omme daermede dilligencie ende onfanc te doene alzo'o't behoort, in 't dwelke de voors. her Anthuenis heeft altoes ghedelayeert"³³. Uiteindelijk kwam het tot een compromis. Van den Bossche kreeg de schuldverklaringen en Claeys bekwam een prove in het hospitaal. Claeys moest jaarlijks het weeggeld van vijf weken en één "maandgroot" afstaan om zijn schuld te delgen³⁴. Wat de jaarlijkse rente van 3 lb. 12 s. par. betreft, werd beslist dat deze zou blijven "ten prouffite van den voors. her Anthuenis, mids dat hij den coop ghedaen adde sonder tconsent van mijnen voors. heere ende dat theset hem niet goet en dochte". De abt bepaalde dat Claeys de koopsom moest terugbetalen. Toch heeft van den Bossche het geld nooit ontvangen. Hij schreef dan ook laconiek in zijn rekening "aldus so en heeft de voors. onfanghere tghelt noch de rente"³⁵. Filips van den Bossche bleef ruim twintig jaar de taak van ontvanger vervullen. Op korte tijd slaagde hij erin de financiële toestand van het hospitaal te saneren. Van 1470 tot 1498 was hij tevens ontvanger van de renten en pachten van de Sint-Pietersabdij in het kwartier van Gent. Een functie die hij gemakkelijk kon combineren met zijn taak als ontvanger van het Hebberechtshospitaal, vermits het godshuis diverse renten en pachten in

³⁰ RAG, SPA, I, 1050/1, f°11r°, f°22v°.

³¹ Idem, f°22r°.

³² "de voors. onfanghere heeft te diversschen stonden svoors. ghebrec den voors. her Anthuenis te kennene ghegheven ende in gheschrifte, omme van hem thebbene betalinghe van dies voors. es, daerin de voors. her Anthuenis altoes heeft ghedelayeert 'et fait le sourt'", RAG, SPA, I, 1050/1, f°22r°.

³³ RAG, SPA, I, 1050/1, f°11r°.

³⁴ RAG, SPA, I, 1050/2, f°9r°.

³⁵ RAG, SPA, I, 1050/2, f°9r°.

HET HEBBERECHTSHOSPITAAL IN HET SINT-PIETERSDORP TE GENT

het Gentse had. Hij bleef ontvanger in het kwartier van Gent nadat Willem de Wijt hem omstreeks 1490 opvolgde als ontvanger van het Hebberechtshospitaal. Willem de Wijt, ook een leek, bleef ruim dertig jaar ontvanger van het godshuis. Van 1486 tot 1499 was hij ook ontvanger van de Heilige Geest van de O.-L.-V.-kerk van Sint-Pieters en van 1499 tot 1508 armenontvanger van dezelfde parochie³⁶.

Hoger is reeds gezegd dat de abt van de Sint-Pietersabdij nauwgezet controle uitoefende op de financiën van het Hebberechtshospitaal. De provisors en later de ontvangers moesten hun rekeningen voorleggen aan een controlecommissie van de abt. Op de laatste folio van de rekeningen vinden we doorgaans een visum van de controlecommissie waarin de datum van de controle en de leden van de commissie worden genoemd. In het begin van de vijftiende eeuw legden de provisors hun rekeningen om de zeven jaar voor aan de commissie. Vanaf de jaren 1430 vond de controle twee- of driejaarlijks plaats. Mogelijk reeds vanaf de jaren 1450 en zeker vanaf 1464 gebeurde de controle jaarlijks. De controlecommissie bestond uit priesters en ontvangers van de Sint-Pietersabdij. De prior van de abdij was een vast lid. Wanneer de ontvanger zijn rekening voorlegde, hoorden de proveniers aanwezig te zijn. Desgevraagd konden zij bevestigen dat bepaalde uitgaven werkelijk waren gebeurd. De "auditores" gingen eerst na of het batig saldo van het vorig boekjaar overeenkwam met het batig saldo dat de eerste post vormde van de rekening van het nieuwe boekjaar³⁷. Vervolgens rekenden ze de sommen in de rekening na. Ze vroegen de ontvanger bepaalde vage posten toe te lichten. Lodewijk Rufelaert bijvoorbeeld legde op 21 november 1457 een rekening voor waarop de controlecommissie nogal wat aan te merken had. Hij was zo onvoorzichtig geweest een vage post van "onvoorziene uitgaven" te vermelden zonder dit te specificeren: "Item van onverzienen costen 10 lb. par.". Dit ontging niet het waakzaam oog van de "auditores". Ze maanden de ontvanger aan om voortaan te verklaren waarvoor en hoe zulke "onvoorziene uitgaven" waren gebeurd³⁸. Ook moest hij binnen een jaar de namen van de schuldenaars van de achterstallen meedelen³⁹. Anton Claeys, die in zijn rekening van 1460-1461 verzuimd had de datum van zijn graanaankopen te vermelden, werd prompt berispt. Een "auditor" schreef

³⁶ P. RUYFFELAERE, *Op. cit.*, nrs. 555-556.

³⁷ Zo schreven de "auditores" in de rekening van 1493-1494 naast het batig saldo van het vorig jaar "*sic habetur per finem precedentis compot(us)*". RAG, SPA, I, 1055, f° 1r°.

³⁸ "*Amodo declaret receptor ut quibus et quomodo ista diversa fuerint exposita*", RAG, SPA, I, 1047, f° 7v°.

³⁹ "*per ordinationem duorum auditorum debet receptor declarare debitores istarum restarum infra I. annum sequen(tem)*", *Ibidem*, f° 8v°.

T. VAN DRIESSCHE

naast de gewraakte post "nota dat men den dach stelle"⁴⁰. De ontvangers moesten bij hun graanaankopen de datum, de hoeveelheid en de graanhandelaar vermelden.

Ondanks de strikte controle waren er provisors die zich niet helemaal hielden aan de voorschriften. Geraard van Oestrem en Jan Widoeghe, provisors van 1397 tot begin 1400, hadden zelfs een "zwarte kas", zoals blijkt uit een overzicht van de financiële toestand van het godshuis op 1 oktober 1398⁴¹. Dit document bevat de totale inkomsten en uitgaven van het boekjaar 1397-1398 evenals het batig saldo van 218 lb. 10 s. 42 d. par.. Het geld bevond zich in de geldkoffer van het godshuis, die in de kamer van de meesteres stond⁴². Zoals het hoorde hadden de provisors de abt van Sint-Pieters op de hoogte gesteld van het bedrag dat ze in de geldkoffer hadden gedeponeed. Maar daarnaast hadden ze een bedrag opzij gelegd waarvan de abt niet op de hoogte was : "Item boven al desen esser noch in ghelde dat niemen en weet dan de provizeeres alleene omme daer te blivene ten profite van den huus (...). Somme van desen heymeliken ghelde 23 lb. sterker muenten". Er is sprake van "heymeliken ghelde" omdat de abt er niets van wist. Dit was strijdig met de voorschriften vermits de provisors rekenschap moesten geven aan de abt voor al het geld van het Hebberechtshospitaal dat zij beheerden. Zelfs al ging het om een luttel bedrag, het was ongeoorloofd geld te onttrekken aan de controle van de abt. Mogelijk heeft de abt lucht gekregen van de "zwarte kas". Dit zou verklaren waarom hij Geraard van Oestrem en Jan Widoeghe in 1401 verving door twee nieuwe provisors. Dat de eerste én de tweede provisor tegelijk werden vervangen was trouwens vrij uitzonderlijk. De nieuwe provisors kregen het "heimelijk geld" pas in handen in het boekjaar 1405-1406. De meesteres Gheyle van Hofstade, in wier kamer de geldkoffer stond, overhandigde toen aan de provisors 22 lb. 16 s. par. afkomstig van Geraard van Oestrem⁴³.

Terwijl de provisors instonden voor de financiën van het godshuis, zorgde de meesteres voor de dagelijkse interne orde. Ze moest er onder andere op toezien dat de proveniers het avondgebed in de kapel bijwoonden. Ze hield ook de sleutels van het hospitaal bij. Van 1 oktober tot Pasen sloot ze de deuren om zeven uur 's avonds en opende ze de deuren pas met klaarlichte

---

⁴⁰ RAG, SPA, I, 1048, f°9v°.

⁴¹ Het betreft enkele bladen papier die ingenaaid zijn in het renteboek van 1 okt. 1393. RAG, SPA, I, D, 291, f°20r°-21v°.

⁴² Ibidem.

⁴³ "Onfaen van jonfr. Gheylen van Ofstade van ghelde dat verdoelt was, commende van Gheeraerde van Hoostrem, 22 lb. 16 s. (par.)", RAG, SPA, I, 1029, f°11r°.

HET HEBBERECHTSHOSPITAAL IN HET SINT-PIETERSDORP TE GENT

dag. Van Pasen tot 1 oktober sloot ze de deuren pas om negen uur 's avonds⁴⁴.

De meesteres stond in voor de bereiding van de "pottage", waarvoor ze erwten, bonen en andere ingrediënten kocht⁴⁵. De ontvanger stelde haar geld ter beschikking voor allerlei kleinere aankopen waarmee hij zich niet wilde onledig houden⁴⁶. De meesteressen waren vrij welgestelde en ongehuwde proveniersters. De nalatenschap van meesteres Kateline van Merlebeke bijvoorbeeld was 188 lb. 1 s. par. waard⁴⁷. De meesteres genoot tot het midden van de vijftiende eeuw een dubbele prove.

Afgezien van de provisors en de meesteres bestond het "personeel" van het Hebberechtshospitaal slechts uit één "joncwive". Deze dienstmeid was steeds provenierster. Ze kreeg dus gratis kost en inwoon⁴⁸. Bovendien kreeg de dienstmeid naast haar loon jaarlijks twee paar schoenen⁴⁹. De dienstmeiden bleven zelden langer dan vijf jaar in dienst. Wanneer de omstandigheden het vereisten, nam het godshuis meerdere "joncwiven" in dienst⁵⁰. De taken van de "joncwive" waren van huishoudelijke aard : schoonmaken, wassen, werk in de keuken, zieke proveniers verzorgen etc.. Af en toe nam het Hebberechtshospitaal ook een knecht in dienst⁵¹.

3. Het Hebberechtshospitaal als sociale instelling

a. Het aantal proveniers

De bronnen m.b.t. de proveniers zijn vrij schaars voor het eind van de veertiende eeuw. Uit de jaren 1393 en 1399 zijn twee lijsten van proveniers⁵² bewaard gebleven en vanaf 1401 beschikken we over rekeningen. Uit de bestudeerde periode, die loopt van 1393 tot 1497, zijn 187 proveniers bekend. Hoewel er ongetwijfeld meer proveniers geweest zijn, mogen we er

---

⁴⁴ Reglement van de abt voor het Hebberechtshospitaal, RAG, SPA, oorkonden, 10 nov. 1468.

⁴⁵ RAG, SPA, II, 240, f°15r°.

⁴⁶ RAG, SPA, I, 1045, f°5r°.

⁴⁷ RAG, SPA, I, 1080, f°9r°.

⁴⁸ Bijvoorbeeld in de rekening van 1405-1406 : "betaelt (...) 23 provengieren mids der meesterighe die dobbel provende heeft ende hare joncwijf 1 provende (...)", RAG, SPA, I, 1029, f°17r°-v°.

⁴⁹ "It(em) betaelt Kallekine den joncwive van haeren hueren 4 lb. par.", "It(em) van tween paer scoen 8 s.", RAG, SPA, I, 1028, f°9v°.

⁵⁰ RAG, SPA, I, 1035, f°18r°.

⁵¹ RAG, SPA, I, 1057, f°11v°.

⁵² Deze lijsten, die gedurende enkele jaren werden aangevuld, bevinden zich in twee renteboeken van het godshuis, RAG, SPA, I, D, f°17r° en RAG, SPA, II, 1702, f°24r°.

T. VAN DRIESSCHE

toch van uitgaan dat het aantal onbekende proveniers gering is⁵³. Van de 187 bekende proveniers waren er 125 vrouwen en slechts 62 mannen. Gedurende de hele bestudeerde periode waren er dubbel zoveel vrouwen als mannen in het hospitaal. Dit was het resultaat van een samenspel van factoren.

- Het Hebberechtshospitaal was essentieel een bejaardentehuis. Als de hypothese van het vrouwenoverschot in de late middeleeuwen klopt, mogen we veronderstellen dat er meer bejaarde vrouwen dan mannen waren die een prove in het Hebberechtshospitaal wensten te bekommen⁵⁴. Dit alleen verklaart echter niet waarom er dubbel zoveel vrouwen als mannen in het godshuis waren.

- Bij de vrouwelijke proveniers komt een categorie voor die geen tegenhanger heeft bij de mannelijke proveniers. Het betreft ongetrouwde vrouwen die op jonge leeftijd in het hospitaal kwamen wonen en er hun leven lang verbleven. Toch was deze categorie veel te klein om te bewerkstelligen dat het aantal vrouwen dubbel zo groot was als het aantal mannen.

- De belangrijkste factor heeft wellicht te maken met de maatschappelijke positie van de vrouw in de laatmiddeleeuwse samenleving. Belangrijk in dit verband zijn de motieven die iemand ertoe brachten om provenier(ster) te worden. Het streven naar bestaanszekerheid en een ongestoorde oude dag was voor de meesten wellicht het belangrijkste motief, met name voor mensen die hun inkomen verloren of dreigden te verliezen door ouderdom of het wegvallen van een echtgenoot. Vrouwen die hun echtgenoot verloren hadden, waren wellicht meer geneigd om in een godshuis te gaan wonen dan mannen, vooral wanneer ze om een of andere reden niet konden hertrouwen. Het Hebberechtshospitaal aanvaardde ook echtparen. In de jaren 1390 aanvaardde het godshuis zes echtparen, tussen 1400 en 1421 zes, tussen 1422 en 1449 vier en tussen 1450 en 1475 twee. Na 1475 sloot het godshuis zijn deuren voor echtparen. Het aantal proven vinden we vanaf 1401 terug in de rekeningen. Het aantal proven is doorgaans groter dan het aantal proveniers, vermits de meesteres een dubbele prove genoot, althans tot 1438. De "joncwife" van het godshuis kreeg ook een prove. Er zijn ook enkele proveniers bekend die een tweede prove kochten. Dit was echter hoogst uitzonderlijk en kwam alleen voor in de eerste helft van de vijftiende eeuw. Het aantal proveniers lag meestal met één eenheid en hoogstens met twee of drie eenheden lager dan het aantal proven. Het aantal proveniers is in de loop

---

⁵³ Voor het begin van de bestudeerde periode hebben we twee volledige lijsten van proveniers. Voor de latere periode stelden we lijsten van proveniers samen op basis van het aantal proven. Hieruit blijkt dat het aantal onbekende proveniers 5 tot 10 % bedraagt.

⁵⁴ Voor deze problematiek zie : E. KOCH, De positie van vrouwen op de huwelijksmarkt in de middeleeuwen, *Tijdschrift voor sociale geschiedenis*, XII, 1987, 2, pp. 150-172.

HET HEBBERECHTSHOSPITAAL IN HET SINT-PIETERSDORP TE GENT

van de vijftiende eeuw op enkele schommelingen na gestadig gedaald. In vergelijking met 1401-1402 was het aantal proveniers in 1496-1497 bijna gehalveerd. Van 1 oktober 1401 tot 1 oktober 1406 daalde het aantal proven van veertig tot eenendertig. Gedurende de volgende zes jaar schommelde het rond de dertig. Tussen 1412 en 1420 nam het licht toe, met een piek in de zomer van 1418, toen zesendertig proven werden uitgekeerd. In de jaren 1420 en het begin van de jaren 1430 schommelde het aantal proven rond de dertig. Een diepe inzinking deed zich voor in de zomer van 1438. Het aantal proven daalde van achtentwintig op 7 oktober 1437 tot zestien eind september 1438. Deze grote sterfte hield ongetwijfeld verband met de pestepidemie die in 1438 het graafschap Vlaanderen teisterde⁵⁵. De pest maaide tussen juni en september 1438 acht proveniers weg, een derde van het totaal⁵⁶. Dit is zeer veel vermits de gemiddelde sterftecoëfficiënt in Gent in dat pestjaar vermoedelijk minder dan 10 % bedroeg. Bij de acht sterfgevallen waren er twee mannen en zes vrouwen. Sommigen van hen verbleven al geruime tijd in het godshuis. De hoge sterfte schijnt erop te wijzen dat bejaarden kwetsbaarder waren voor de pest. Het aantal proven dat uitgekeerd werd voor 1438 werd nooit meer bereikt. Het schommelde in de jaren 1440 rond de twintig, in de jaren 1450 en 1460 rond de vierentwintig. In de jaren 1470 en 1480 beliep het aantal proven doorgaans drieëntwintig en in de jaren 1490 tweeëntwintig.

In de loop van de vijftiende eeuw daalde het aantal proven met de helft. De abt van de Sint-Pietersabdij aanvaardde minder nieuwe proveniers dan er overleden. Toch verminderde het aantal gegadigden niet. We kennen ettelijke kandidaat-proveniers uit de tweede helft van de vijftiende eeuw die vooraf betaalden voor een nog niet vrijgekomen kamer en prove in het hospitaal. In de jaren 1490 bestond er een heuse wachtlijst. De daling van het aantal proven is dus niet toe te schrijven aan een vermindering van het aantal kandidaten.

Na 1450 heeft de abt het aantal proven nooit boven de vijftentwintig laten uitstijgen. Nieuwe proveniers mochten pas in het hospitaal komen wonen wanneer er een prove was vrijgekomen. Mogelijk wilde de abt de dienstverlening op hoog niveau houden en voorkomen dat het hospitaal in tijden van crisis in financiële moeilijkheden zou raken.

---

⁵⁵ W.P. BLOCKMANS, *Social and economic effects of plague in the Low Countries*, *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis*, LVIII, 1980, pp. 833-869.

⁵⁶ In april 1438 was reeds een provenier overleden (wellicht nog geen slachtoffer van de pest) en in september trok een provenierster op bedevaart naar Rome. Er verdwenen 10 proveniers, waarvan er twee een dubbele prove genoten, zodat in totaal 12 proven wegvielen, RAG, SPA, I, 1081, f°5r1°.

b. Van een veelzijdig hospitaal naar een besloten proveniershuis

Het Hebberechtshospitaal was vanaf de tweede helft van de veertiende eeuw een proveniershuis. Oorspronkelijk stond het ook open voor zieken en armen. Zo is in de oudste bewaard gebleven oorkonde van het godshuis, die dateert van juni 1239, sprake van de armen die in het hospitaal ziek liggen⁵⁷. In een andere oorkonde wordt gewag gemaakt van de zieken die in het hospitaal verblijven⁵⁸. In de loop van de veertiende eeuw evolueerde het Hebberechtshospitaal echter tot een louter proveniershuis. In de vijftiende eeuw had het zich helemaal vervreemd van zijn oorspronkelijke doelstelling. Tekenend voor deze evolutie is dat de ontvanger in 1482-1483 een zieke man, die men naar het hospitaal bracht, niet opnam maar naar de Bijloke liet dragen⁵⁹. De ontwikkeling van een veelzijdig hospitaal naar een besloten proveniershuis is geen uitzondering in de hospitaalgiedenis. De christelijke "hospitalitas" schreef oorspronkelijk voor dat hulpbehoevenden werden geholpen zonder dat ze ervoor moesten betalen. Een hospitaal hoorde alleen open te staan voor mensen die werkelijk hulpbehoevend waren. Maar in de dertiende eeuw kochten steeds meer gegoede poorters zich in de hospitalen in. Het betrof meestal gezonde en welgestelde personen die zich van een ongestoorde levensavond wilden verzekeren. De verkoop van proven bood de hospitalen een oplossing voor financiële problemen. De hospitalen weken af van hun oorspronkelijke doelstelling, de kostenloze hulpverlening aan behoeftigen, en verkozen de aanvaarding van welgestelde proveniers boven de opname van armen. De armen werden de slachtoffers van deze evolutie. Veel hospitalen sloten zich af voor de behoeftigen en werden louter proveniershuizen, zo ook het Hebberechtshospitaal⁶⁰.

De proven in het Hebberechtshospitaal werden toegewezen door de abt van de Sint-Pietersabdij als stichter van het godshuis en heer van het Sint-Pietersdorp.

Er waren twee mogelijkheden om een prove te bekomen. De eerste mogelijkheid bestond erin een verzoek te richten tot de abt. De aanvrager moest hiervoor beschikken over de nodige relaties met personen uit de omgeving van de abt.

Wie geen beroep kon doen op voorspraak, kon zich inkopen in het godshuis. Deze modaliteit viel echter weg na 1428. Wie waren de invloedrijke personen, die bij de abt voorspraken ten gunste van deze of gene provenier ?

⁵⁷ "ad usus pauperum ibidem languentium", SAG, reeks LXXIII, Hebberechtsgodshuis, nr. 1.

⁵⁸ "Ad opus dicti hospitalis et infirmorum degentium in eodem", Ibidem, nr. 4.

⁵⁹ "Item van eenen ziecken man te draghene in de Bijloque, betaelt 10 s. par.", RAG, SPA, I, 1053, f°10v°.

⁶⁰ G. MARECHAL, *De sociale en politieke gebondenheid van het Brugse hospitaalwezen in de middeleeuwen*, Kortrijk, 1978, p. 180 (Standen en Landen, 73).

HET HEBBERECHTSHOSPITAAL IN HET SINT-PIETERSDORP TE GENT

De bronnen zijn eerder zwijgzaam wat de aanbeveling van proveniers betreft. In het register van de Sint-Pietersabdij waarin de nieuwe proveniers werden geregistreerd, wordt de voorspraak slechts vaag aangestipt. Toch konden we enkele interessante gevallen achterhalen.

Gentse poorters, die banden hadden met de Sint-Pietersabdij, hebben wellicht vaker hun invloed bij de abt aangewend om een prove aan een gunsteling toe te kennen dan de schaarse bronnen doen vermoeden. Zo gaf de abt op 7 januari 1413 een prove in het hospitaal aan Jan Wandelaert op voorspraak van Pieter Sersymoens en andere "s heeren cnapen in Ghent"⁶¹. Pieter Sersymoens was tussen 1380 en 1409 herhaaldelijk schepen van de Keure. Priesters en ontvangers in dienst van de Sint-Pietersabdij hebben ook proveniers aanbevolen bij de abt. Een interessant voorbeeld is de vrouw Canevelt, moeder van Jan Canevelt, een priester die in dienst stond van de abdij. Ongetwijfeld heeft Jan Canevelt zijn invloed bij de abt aangewend om zijn moeder een prove in het hospitaal te bezorgen. Ze verbleef er van 1449 tot aan haar dood, vermoedelijk in 1464.

Jan Canevelt kreeg de goederen die zijn moeder in het godshuis had ingebracht terug mits betaling van 3 lb. gro.⁶² Dit was een gunst want de goederen die een provenier had ingebracht, kwamen na zijn dood toe aan het hospitaal. Ook dit wijst op een begunstigde positie.

Een ander voorbeeld betreft Clare Calod. Ze kwam in het godshuis wonen op 13 juli 1466⁶³. Ze was de dochter van Didier Calod, in dat jaar ontvanger van de renten en pachten van de Sint-Pietersabdij in het kwartier van Gent. Het lijkt geen twijfel dat zij haar prove kreeg op voorspraak van haar vader. Favoritisme en sociale netwerken speelden bij de aanvaarding van proveniers een niet te onderschatten rol. Er waren echter ook personen die uit hoofde van hun verdiensten in aanmerking kwamen voor een prove. Zo kregen Jan van den Turren en zijn echtgenote Lisbette de toezegging dat de langst levende van hen een prove zou bekomen. Jan van den Turren kreeg deze prove vanwege de diensten, die hij als schepen van het Sint-Pietersdorp aan het Hebberechtshospitaal had bewezen⁶⁴. Op 28 mei 1418 gaf de abt een prove aan Egidius Bul wegens de goede diensten die deze gedurende lange tijd aan de abdij had bewezen⁶⁵. Onder de proveniers bevonden zich ook enkele geestelijken. Zij konden gemakkelijker een prove bekomen dan leken en waren in menig opzicht bevoorrecht. Priester Jan Blanckaert bijvoorbeeld

⁶¹ RAG, SPA, I, D, 2, f°20v°.

⁶² RAG, SPA, I, 1050/1, f°11r°.

⁶³ RAG, SPA, I, 1050/2, f°9r°.

⁶⁴ "Ende dit hebben wij oec ghedaen midsdien dat Jan van den Turren heeft menech waerf ghepijntd over onse voerseide ospittael", RAG, SPA, oorkonden, 10 aug. 1333.

⁶⁵ "Visis bonis serviciis que idem Egidius dicto domino Sancti Petri et eius ecclesie per longa tempora impendit", RAG, SPA, I, D, 2, f°43v°.

T. VAN DRIESSCHE

kreeg de toestemming van de abt om buiten het godshuis te wonen, met behoud van zijn weekgeld en de andere uitkeringen, op voorwaarde dat hij wekelijks een mis in de kapel van het godshuis celebreerde. Hiermee was hij duidelijk bevoorrecht want uitwonende proveniers hadden geen recht op hun weekgeld. Bovendien mocht Jan Blanckaert de goederen die hij had ingebracht, weer buiten het hospitaal brengen, mits 24 lb. par. na te laten bij zijn dood. De abt placht verdienstelijke ontvangers te belonen met een prove. Nemen we als voorbeeld Jan van der Massen. Hij was koster van Velzeke en inde voor het Hebberechtshospitaal gedurende het derde kwart van de veertiende eeuw de erfrenten, die het godshuis bezat in Velzeke en omstreken. De abt beloonde hem in de jaren 1390 met een prove⁶⁶.

De abt benoemde soms ontvangers van andere diensten van de abdij tot tweede provisor van het hospitaal. Zulke benoemingen kunnen als een promotie beschouwd worden. Aan deze functie was immers een prove verbonden. Beroep doen op voorspraak bij de abt was één manier om een prove te verwerven. Wie geen relaties had met invloedrijke figuren van de Sint-Pietersabdij kon zich inkopen in het godshuis, op voorwaarde dat hij de vereiste geldsom kon opbrengen. Deze mogelijkheid verdween geleidelijk vanaf het tweede kwart van de vijftiende eeuw. De laatste proveniers die zich inkochten waren Gillis van Quabeke en zijn echtgenote Lisbette van der Aelvenne. Zij kwamen in het hospitaal wonen op 20 maart 1428 en hadden 264 lb. par. betaald voor hun proven en woning. De grootste sommen werden betaald door echtparen, die samen met hun proven een woning in het godshuis kochten. Het bedrag waarmee alleenstaanden zich inkochten lag niet vast. Het kon variëren van 60 lb. tot 120 lb. par.. Wie de koopsom niet in één keer kon betalen, kreeg soms de mogelijkheid het bedrag op lange termijn af te betalen. Kateline van Tsalons bijvoorbeeld kreeg de toestemming om de koopsom van haar prove, 48 lb. par., af te betalen in een termijn van acht jaar. Proveniers die een prove kochten, sloten een contract met de provisors, die de oorkonde ter goedkeuring moesten voorleggen aan de abt. De koopsom werd doorgaans in de geldkoffer van het godshuis opgeborgen. In dat geval rekende men dit geld niet tot de inkomsten van dat boekjaar en hoefde het niet noodzakelijk in de jaarrekening vermeld te worden. Toch schreven de provisors meestal in hun rekening dat ze de koopsom in de geldkoffer hadden gedeponeed, opdat de controlecommissie zou weten waar het geld naartoe gegaan was.

Proveniers die zich hadden ingekocht en later besloten afstand te doen van hun proven, kregen de koopsom terugbetaald. De echtelingen Symoens bijvoorbeeld deden op 29 januari 1428 afstand van hun proven en kregen de 234 lb. par. waarmee ze zich hadden ingekocht, terug.

---

⁶⁶ RAG, SPA, I, D, 291, f°17r°.

HET HEBBERECHTSHOSPITAAL IN HET SINT-PIETERSDORP TE GENT

Wat was het belang van de verkoop van provenen voor het Hebberechtshospitaal ? Wanneer de abt een prove verleende hoefde de begunstigde daar niets voor te betalen. De nieuwe provenier kon eventueel een kamer kopen maar dat bracht het hospitaal niet veel op. Alleen de goederen die de proveniers inbrachten, waren een bron van inkomsten. Elke provenier moest de roerende goederen, die hij inbracht, overdragen aan het hospitaal. Hij behield echter zijn leven lang het vruchtgebruik. Bij zijn overlijden mocht het hospitaal zijn nalatenschap verkopen. Proveniers die hun prove kregen van de abt, brachten weinig inkomsten op, afgezien van de te verwachten nalatenschap. Wanneer het hospitaal een prove verkocht, leverde dit in één klap een grote som op. De verkoop van twee provenen en een woning aan een echtpaar bracht niet zelden meer dan 200 lb. par. op. De som waarmee het echtpaar van Quabeke zich inkocht was goed voor 16,5 % van de inkomsten in het boekjaar 1427-1428. Bovendien waren de personen die zich inkochten vrij welgesteld. Zij brachten een rijke inboedel mee, die men na hun dood kon verkopen. Wanneer het hospitaal geldgebrek had, kon de verkoop van provenen onmiddellijk voor de nodige financiële middelen zorgen. Zo waren de gebouwen van het hospitaal in 1417 dringend aan herstelling toe. Omdat het godshuis niet over voldoende geld beschikte voor de werken, werden twee provenen en een woning verkocht aan Arend Symoens en zijn echtgenote voor ruim 200 lb. par.⁶⁷

Er waren ook proveniers die een prove kregen op voorwaarde dat ze allerlei taken in het godshuis op zich namen. Zo verplichtte Ghiselbrecht Utenhove zich de moestuin van het godshuis te verzorgen en een aantal andere karweien op te knappen⁶⁸. Olivier Lutin, die op 24 december 1420 intrad, had zijn prove gekregen op voorwaarde dat hij de taak van tuinman op zich zou nemen.

c. Het inbrengen van goederen

In de dertiende eeuw was het niet ongewoon dat personen, die hun leven lang onderhoud wilden bekomen in een hospitaal, hun hele bezit moesten inbrengen. Ook het Hebberechtshospitaal schijnt in de dertiende en veertiende eeuw de inbreng van alle goederen, inclusief de onroerende, geëist te hebben. Zo kregen Jan en Lisbette van den Turre in 1333 de toezegging dat de langst levende van hen een prove in het hospitaal zou bekomen op

---

⁶⁷ In hun aanvaardingsoorkonde zeggen de provisors onomwonden waarom de provenen werden verkocht : "aensiende den zwaren cost die men nootsakelike an de husen van den hospitale in temmerne, in dake ende in mueren, bij rade van werclieden, sal moeten haestelike doen", RAG, SPA, oorkonden, 6 maart 1417 (n.s.).

⁶⁸ SAG, jaarregisters van de Keure, 1389-1399, 29 april 1399, f°53.

T. VAN DRIESSCHE

voorwaarde dat deze het hele bezit, zowel roerend als onroerend, zou inbrengen⁶⁹.

In de vijftiende eeuw verlangde het hospitaal van nieuwe proveniers alleen dat ze hun roerende goederen inbrachten. De overdracht van onroerende goederen werd niet meer verlangd. De proveniers behielden hun leven lang het vruchtgebruik maar mochten hun roerende goederen niet vervreemden zonder toestemming van het hospitaal. Moesten de proveniers al hun roerende goederen nalaten aan het hospitaal of konden ze een deel ervan buiten het godshuis houden en het nalaten aan hun erfgenamen, die ook hun onroerend goed kregen? De modaliteiten lagen niet vast. Ze konden verschillen van geval tot geval. De abt stelde soms bepaalde proveniers vrij van de verplichting om de ingebrachte goederen aan het hospitaal na te laten. In principe moesten de proveniers al hun roerende goederen inbrengen, maar velen hebben getracht zich aan die verplichting te onttrekken. Op aandringen van zijn familieleden en erfgenamen bracht menig provenier wellicht niet al zijn roerende goederen binnen in het hospitaal. De ingebrachte goederen waren immers voor de erfgenamen verloren. De proveniers konden de onpopulaire verplichting omzeilen door een deel van hun roerende goederen over te maken aan hun verwanten, voordat ze naar het hospitaal kwamen. De abt zag zich zelfs genoopt op te treden tegen het achterhouden van goederen. In het nieuw reglement van 10 november 1468 dreigde hij de onwillige proveniers met sancties indien zij niet al hun roerend goed uiterlijk op kerstavond inbrachten⁷⁰. Voor zover we weten, zijn er echter geen proveniers geweest die een sanctie opliepen. De erfgenamen kregen alleen de onroerende goederen en konden geen aanspraak maken op de roerende goederen, die de provenier had ingebracht. Soms spanden de erfgenamen een rechtszaak in tegen het godshuis om de ingebrachte goederen terug te krijgen, maar zonder succes. Zo trachtten de erfgenamen van de vrouw Castellains uit Zwijnaarde, die overleed op 11 november 1483, tevergeefs haar goederen terug te vorderen⁷¹.

Wanneer een provenier overleed, werd zijn nalatenschap door het godshuis verkocht. Bij echtparen mocht de langst levende echtgenoot het hele echtelijk

---

⁶⁹ "Ende wel es oec te wetene, dat de ghene die lanxt leven sal van hem beden voers., zal moeten met hem bringhen in dit voerseide ospittael al dat hij heeft ofte hebben zal, eist husingghen ofte catheylen, in so wat manieren dat ghelegghen es, up den tijdt ende up die wijle dat de ghene die lanxt leeft van hem beeden voerseit, sal commen te woenne binnen desen voers. ospittale, ende al datte daer binnen te blivene naer 's gheens lijf dat hem toe behoeren zal", RAG, SPA, oorkonden, 10 aug. 1333.

⁷⁰ RAG, SPA, oorkonden, 10 nov. 1468.

⁷¹ "Item, van diverschen costen ghedaen jeghen 't hoir van der voers. vrouwen Castellains, die 't goet hebben wilde, betaelt 44 s.", de totale waarde van haar goederen beliep 83 lb. 14 s. par., RAG, SPA, I, 1054, f°10v°.

HET HEBBERECHTSHOSPITAAL IN HET SINT-PIETERSDORP TE GENT

goed soms behouden. Sommige echtparen konden in hun aanvaardings-oorkonde bedingen dat de langst levende het hele goed zou behouden, zoals Boudin Zeghers en zijn echtgenote Lisbette. Toen Boudin Zeghers op 28 juni 1402 overleed, bleef het echtelijk goed onverdeeld⁷². Andere echtparen konden dit niet bedingen. Wanneer één van hen overleed, werd het echtelijk goed verdeeld. De ene helft bleef bij de overlevende, de andere helft werd door het hospitaal verkocht. Zo was in de aanvaardingsoorkonde van Arend Symoens en zijn echtgenote bepaald dat hun goed zou verdeeld worden bij overlijden van één van beiden⁷³.

d. De duur van het verblijf

De statuten van het Hebberechtshospitaal bevatten geen leeftijdsgrens voor proveniers in tegenstelling met andere Gentse godshuizen⁷⁴. We hebben getracht van zoveel mogelijk proveniers het ogenblik of de periode van aanvaarding en overlijden te achterhalen. We hebben voor zesentwintig proveniers (14 % van het totaal) zowel de datum van aanvaarding als de datum van overlijden. Daarnaast zijn er nog eens vierendertig proveniers waarvan we een minimale duur van het verblijf kunnen bepalen, dat is de periode tussen de eerste en de laatste vermelding. Dit hebben we alleen gedaan voor proveniers die langer dan vijftien jaar in het hospitaal verbleven (18 % van het totaal).

Tabel 2 : proveniers waarvan de datum van aanvaarding én overlijden bekend zijn :

duur van het verblijf	aantal proveniers	aandeel
minder dan 5jaar :	3	11,5%
5 tot 10 jaar :	10	38,5%
10 tot 15 jaar :	5	19,2%
15 tot 20 jaar :	2	7,7%

⁷² RAG, SPA, I, 1027, f°8v°.

⁷³ RAG, SPA, oorkonden, 6 maart 1417 (n.s.).

⁷⁴ In het Sint-Jacobsgodshuis moesten kandidaat-proveniers sinds 1499 minstens veertig jaar oud zijn, S. MEERSSEMAN, Het "Sente Jacopshuus up Nieuwland" te Gent. Godshuis of politieke instelling (ca. 1257-1540), *H.M.G.O.G.*, nieuwe reeks, XLV, 1991, pp. 5-32.

T. VAN DRIESSCHE

20 tot 25 jaar :	3	11,5%
25 tot 30 jaar :	1	3,8%
30 tot 35 jaar :	1	3,8%

Deze percentages zijn in grote lijnen representatief voor het geheel van de proveniers. Uit het schema blijkt dat de categorie "tussen 5 en 10 jaar" het best vertegenwoordigd is . Deze categorie en de categorie "minder dan 5 jaar" zijn goed voor 50 % van alle proveniers. Dat zou betekenen dat één op twee proveniers binnen tien jaar na zijn/haar aanvaarding overleed. De categorie "10 tot 15 jaar" is goed voor bijna een vijfde van de proveniers. De categorie "15 tot 20 jaar" telt twee proveniers terwijl de categorie "20 tot 25 jaar" er drie telt . Het omgekeerde zou ons inziens logischer zijn. Wellicht is de categorie "15 tot 20 jaar" iets ondervertegenwoordigd. We hebben meer proveniers nodig om een preciezer percentage te berekenen. Dit geldt ook voor de hogere categorieën. De volgende tabel laat ons toe een nauwkeuriger percentage voor deze categorieën te bekomen.

Tabel 3 : proveniers waarvan de minimale duur van het verblijf bepaald kan worden :

minimale duur van het verblijf	aantal	geslacht
minstens 10 tot 15 jaar	15	8 vrouwen, 7 mannen
" 15 tot 20 jaar	8	5 vrouwen, 3 mannen
" 20 tot 25 jaar	4	2 vrouwen, 2 mannen
" 25 tot 30 jaar	4	4 vrouwen
" 30 tot 35 jaar	2	2 vrouwen
" 35 tot 40 jaar	1	1 vrouw

In tabel 2 telt de categorie "15 tot 20 jaar" twee proveniers, terwijl de categorie "20 tot 25 jaar" er drie telt. In tabel 3, gebaseerd op een groter aantal proveniers, is de categorie "15 tot 20 jaar" bijna dubbel zo groot als de categorie "20 tot 25 jaar", een verhouding die de werkelijke toestand ongetwijfeld dichter benadert. Wat de drie hoogste categorieën betreft, blijkt dat de categorie "25 tot 30 jaar" dubbel zoveel proveniers telt als de categorie "30 tot 35 jaar" en dat de categorie "35 tot 40 jaar" slechts door een provenierster is vertegenwoordigd. Wanneer we tabel 2 corrigeren met de bevindingen van tabel 3, bekomen we een preciezer beeld van de duur van het verblijf.

HET HEBBERECHTSHOSPITAAL IN HET SINT-PIETERSDORP TE GENT

Tabel 4 : de duur van het verblijf

minder dan 5jaar :	11,5 %
5 tot 10 jaar :	38,5 %
10 tot 15 jaar :	19,2 %
15 tot 20 jaar :	12,8 %
20 tot 25 jaar :	ca. 7 %
25 tot 30 jaar :	ca. 6 %
30 tot 35 jaar :	ca. 3 %
35 tot 40 jaar :	ca. 2 %

Deze tabel vertoont een zekere overeenstemming met de leeftijdscategorieën die S. Meersseman voor de proveniers van het Sint-Jacobsghodshuis berekende⁷⁵. Het valt op dat in de drie hoogste categorieën alleen vrouwen voorkomen. Mannen die langer dan 25 jaar in het godshuis verbleven, schijnen zeer zeldzaam geweest te zijn⁷⁶. Hoe is dit te verklaren ?

We hebben er reeds op gewezen dat er bij de vrouwelijke proveniers een categorie voorkomt die geen tegenhanger heeft bij de mannelijke proveniers. Het betreft ongehuwde jonge vrouwen, die op jeugdige leeftijd in het hospitaal kwamen wonen om enkele jaren later in het huwelijk te treden - of om er de rest van hun leven te blijven. Er zijn ettelijke aanwijzingen dat het hospitaal naast bejaarden sporadisch jonge vrouwen aanvaardde. Ten eerste bestond er geen leeftijdsgrens voor proveniers(ers). Ten tweede is het onmogelijk dat alle proveniersters die langer dan 25 jaar in het godshuis verbleven op bejaarde leeftijd hun prove hadden gekregen. In dat geval zouden er diverse negentig- en honderdjarige proveniersters in het hospitaal gewoond hebben, wat gezien de lage levensverwachting in de late middeleeuwen vrij onwaarschijnlijk is. Het probleem is dat de exacte leeftijd nooit vermeld wordt in de bronnen. Toch kunnen we in een aantal gevallen de leeftijd van een provenier schatten. Neem bijvoorbeeld Kateline van den Torre. Ze kreeg haar prove in juli 1465 en overleed op 9 mei 1504. Ze verbleef ruim 38 jaar en 10 maanden in het hospitaal. Ze was stellig geen bejaarde vrouw toen ze provenierster werd. Sommige jonge vrouwen traden enkele jaren na hun aanvaarding in het huwelijk en deden afstand van hun prove. Zo verliet in 1472-1473 Clare Calod het hospitaal omdat ze in het huwelijk trad. Ze had zes jaar voordien een prove gekregen op voorspraak van haar vader⁷⁷. In 1500-1501 verliet Kateline Lotson het godshuis omdat

⁷⁵ S. MEERSSEMAN, *art. cit.*, p. 28.

⁷⁶ Het enige voorbeeld is Coelaerd van der Eeken, die reeds in 1393 in het hospitaal verbleef en overleed op 10 mei 1428.

⁷⁷ "Clare Calotz die es gehuwet binnen desen jare ende haer provende heeft stille ghestaen 20 weken", RAG, SPA, I, 1052, f° 11 v°.

T. VAN DRIESSCHE

ze in het huwelijk trad⁷⁸. Ook zij verbleef maar korte tijd in het godshuis. Kennelijk was ze nog vrij jong toen ze haar prove kreeg.

We mogen besluiten dat de abt van de Sint-Pietersabdij de proven in het hospitaal niet uitsluitend aan bejaarden gaf maar af en toe ook aan ongehuwde jonge vrouwen. Mannen daarentegen hadden meestal een zekere leeftijd toen ze intraden. Dit verklaart waarom er zo weinig mannen waren die langer dan 25 jaar in het hospitaal verbleven.

e. De sociale status van de proveniers

Wanneer een provenier overleden was, maakten de provisors en de meesteres een lijst op van de nagelaten goederen en schatten ze de waarde ervan. Het hospitaal liet minstens één week verstrijken alvorens tot de verkoop over te gaan. Indien een feestdag naderde, stelde men de verkoop soms meer dan een maand uit. Zo werden de goederen van Kateline van den Warden, die overleden was op 19 maart 1471, pas verkocht op 2 mei van dat jaar (na Pasen). Het was de gewoonte dat de provisors en de meesteres de nagelaten goederen eerst aan de proveniers te koop aanboden. Wat overbleef, verkochten ze daarna op de markt of aan oudekleekopers. De provisors schreven de namen van de proveniers die een stuk hadden gekocht op de lijst van de nagelaten goederen. Sommige provisors plachten deze lijst over te schrijven in hun rekeningen. Anderen vermeldden in hun rekening alleen de totale opbrengst. In dat geval moesten ze de lijst van de verkochte goederen voorleggen aan de controlecommissie van de abt.

De verkoop aan proveniers was voor het godshuis interessanter dan de verkoop op de markt. Proveniers die goederen uit een nalatenschap hadden gekocht, lieten deze bij hun dood immers opnieuw na aan het godshuis. De provisors konden de goederen dan andermaal verkopen aan een andere provenier. Zo zorgde men ervoor dat de goederen binnen het godshuis bleven en steeds weer verkocht konden worden. Aan die kringloop kwam pas een eind wanneer de goederen zo versleten waren dat niemand ze nog wilde hebben. Deze kringloop maakte het wellicht mogelijk de goederen iets beneden hun reële waarde te verkopen. Familieleden van proveniers en buurtbewoners kwamen soms naar de verkoop van een nalatenschap in het Hebberechtshospitaal om koopjes te doen. Zo kocht de nicht van de provenier Jacob Mursepein twee oorkussens uit de nalatenschap van Alisse Blidelevens⁷⁹. Jan Stassins, een buurtbewoner, kocht kledingstukken voor 21

---

⁷⁸ "mids dat zij uutten hospitaal ghetrocken ende gehuwet es", RAG, SPA, I, 1058, f°6v°.

⁷⁹ RAG, SPA, I, 1030, f°11r°.

HET HEBBERECHTSHOSPITAAL IN HET SINT-PIETERSDORP TE GENT

s. par. uit de nalatenschap van Willem Waelkin⁸⁰. Ook de provisor, respectievelijk de ontvanger, die geen provenier was, kocht stukken uit nalatenschappen. Wat de provisors niet binnen het godshuis hadden kunnen verkopen, brachten ze aan de man op de markt, soms met hulp van een verkoopster⁸¹. Oude kleren die de provisors niet meer kwijtraakten aan de proveniers, werden verkocht aan oudekleerkopers⁸².

De nalatenschappen zijn een belangrijke bron om de sociale status van de proveniers te achterhalen. Er rijzen wel enkele methodologische problemen. De nalatenschappen zijn niet volledig. Ze delen ons nauwelijks iets mee over de onroerende goederen van de proveniers. Alleen de drie echtparen, die in het derde kwart van de vijftiende eeuw aanvaard werden, moesten een deel van hun onroerende goederen afstaan aan het godshuis. Over de onroerende goederen konden we niettemin een aantal belangrijke gegevens terugvinden in de jaarregisters van de Keure en oorkonden, verleden voor de schepensbank van het Sint-Pietersdorp. De onroerende goederen van een provenier kwamen bij zijn dood toe aan zijn erfgenamen. Datzelfde gebeurde met de eventuele erfrenten. Wat de roerende goederen betreft, hebben we er reeds op gewezen dat sommige proveniers niet al hun goederen inbrachten. Er zijn bovendien aanwijzingen dat de provisors bepaalde nagelaten goederen niet verkochten, maar voor het gemeenschappelijk gebruik bestemden. Dit geldt bijvoorbeeld voor de nalatenschap van Kateline van den Torre⁸³. Bedden en lijnwaad werden dikwijls niet verkocht, maar aan behoeftige proveniers gegeven. De opbrengst van de verkoop van sommige nalatenschappen is onwaarschijnlijk laag. Zo bracht de verkoop van de goederen van Kateline Zegers, verminderd met de begrafeniskosten, slechts 3 lb. par. op. Dit is onwaarschijnlijk weinig omdat deze provenierster zich tien jaar voordien had ingekocht voor 120 lb. par.. Het is duidelijk dat de provisors het grootste deel van haar nalatenschap niet hadden verkocht. Wanneer een nalatenschap een grote geldsom bevatte, deponeerden de provisors de munten soms in de geldkoffer van het godshuis. In dat geval werd het geld niet gerekend bij de inkomsten van dat boekjaar. Zo bevatte de nalatenschap van Willem Mile, die overleed op 25 juni 1438,

---

⁸⁰ Hij woonde in het Holdaal niet ver van het Hebberechtshospitaal, RAG, SPA, I, 1027, f°3r°.

⁸¹ "Item, betaelt de vercoepsterigghe, die up de maerct vercochte de cateilen van Beatrissen vors., van haren rechte ende van te doene voerenne te haren huus de vors. cateilen, 6 s. 6 d.", RAG, SPA, I, 1027, f°13v°.

⁸² "Item van Heinricke Scuul, hautcleedere coepere, van wullinen cleedren, van laden, van scrinen, van 1 scraprade, van 2 puelukine, van 1 orcussine ende van andren catheylen diere vonden waren, 10 lb.", RAG, SPA, 1034, f°1Or°.

⁸³ "Item ontfaen van haren cateillen die vercocht ghezijn hebben den provengieren ende anderen bij der meesterigghe ende bij mij, boven de cateillen die wij vut ghehouden hebben, daerof ten orbore ende profijte van den spetael 72 lb. 12 s. 6 d.", RAG, SPA, I, 1059/2, f°6r°.

T. VAN DRIESSCHE

zeven gouden kronen. De ontvanger overhandigde ze aan de controlecommissie van de abt, die de munten in de geldkoffer deponeerde⁸⁴. De meeste nalatenschappen geven een vrij volledige indruk. Meestal bestemden de provisors slechts een klein aantal goederen voor gemeenschappelijk gebruik in het hospitaal. Dit verminderde de opbrengst van de verkoop van de nalatenschap slechts in geringe mate. Onvolledige nalatenschappen zijn vrij gemakkelijk herkenbaar. We hebben voor ons onderzoek dan ook alleen gebruik gemaakt van de relatief volledige nalatenschappen, die de componenten geld, kleding, huisraad en meubels bevatten. Van de zesenvijftig nalatenschappen moesten we er zesentwintig buiten beschouwing laten omdat ze niet voldeden aan de criteria inzake volledigheid. De overgebleven dertig nalatenschappen vertegenwoordigen 16 % van het aantal proveniers. We deelden ze in vijf categoriën in.

Tabel 5 : volledige nalatenschappen van proveniers (geld, huisraad, meubels en kleding)⁸⁵.

minder dan 15 lb. :	5	(16,6 %)
15 tot 30 lb. :	6	(20 %)
30 tot 60 lb. :	8	(26,6 %)
60 tot 90 lb. :	6	(20 %)
meer dan 90 lb. :	5	(16,6 %)

De bovenstaande tabel schijnt te wijzen op een zekere differentiatie onder de proveniers. Enerzijds zijn er proveniers waarvan de nalatenschap vrij gering is (minder dan 15 lb. par.), anderzijds zijn er proveniers met een vrij aanzienlijke nalatenschap (meer dan 90 lb. par.). De categorieën "15 lb. tot 30 lb." en "60 tot 90 lb." nemen elk een vijfde van de nalatenschappen voor hun rekening. De middenmoot ("30 lb. tot 60 lb.") is het best vertegenwoordigd. Proveniers met een geringe nalatenschap waren niet noodzakelijk onbemiddeld. We hebben er reeds op gewezen dat sommigen zich trachtten te onttrekken aan de verplichting om al hun roerende goederen in het godshuis binnen te brengen.

We kennen zestien proveniers en proveniersters die zich in het Hebberechts-hospitaal inkochten tussen 1399 en 1428. Ze kochten hun prove voor een bedrag dat schommelde tussen 60 lb. (alleenstaande proveniers) en 264 lb. par. (echtparen)⁸⁶. In dit bedrag was de koopsom van een kamer of woning

⁸⁴ "Item, 7 guldin croenen, daerof en reken ic niet ontfaen mids dat ic se te mijner rekeninghe overgheve", RAG, SPA, I, 1081, f°3r°.

⁸⁵ Voor een uitvoerig overzicht, zie bijlage 1.

⁸⁶ Zie bijlage 2.

HET HEBBERECHTSHOSPITAAL IN HET SINT-PIETERSDORP TE GENT

meestal inbegrepen. Deze proveniers betaalden dit bedrag in één keer. We mogen dan ook aannemen dat zij vrij welgesteld waren. Een bedrag van 60 lb. par. was in het eerste kwart van de vijftiende eeuw niet onaanzienlijk. Het kwam ongeveer overeen met ruim 120 daglonen van een geschoold en 240 daglonen van een ongeschoold arbeider⁸⁷. Toch waren er ook minder goeode proveniers, zoals Kateline van Tsalons. Zij kocht in 1399 een prove voor 48 lb. par., het laagste bedrag waarvoor het godshuis ooit een prove verkocht. Toch kon Kateline van Tsalons dit bedrag niet in één keer betalen. Het godshuis stond haar een afbetaling over acht jaar toe. In de rekeningen wordt ze trouwens als arme provenierster aangeduid⁸⁸. Ze overleed op 23 januari 1409. De verkoop van haar nagelaten katelen bracht slechts 3 lb. 2 s. par. op. Onbemiddelde proveniers en proveniersters waren echter een uitzondering. De meesten waren relatief goeod tot welgesteld. Naast de nalatenschappen doen ook gegevens over de professionele achtergrond van sommige proveniers dit veronderstellen. Ook gegevens over het onroerend goed van de proveniers wijzen in die richting. Provenier Ghiselbrecht Utenhove bezat 9,5 bunder en 0,5 dagwand (ca. 12 ha 77 a) akkerland in Erembodegem, die hij in 1414-1415 verkocht aan het hospitaal. Deze percelen brachten jaarlijks 33 lb. 16 s. par. aan pacht op. De provenier Adriaen Bouters en zijn vrouw bezaten twee huizen, het ene in de Kortrijkse Poortstraat, het andere in de Pilorijnstraat. De provenier Jan van der Claren en zijn vrouw Kateline van der Eeken schonken aan het hospitaal 0,5 bunder akkerland in Sleidinge. Ze behielden hun leven lang het vruchtgebruik. Tenslotte nog een opmerking over de nalatenschap die het meest opbracht. Is het toeval dat Kateline van den Torre, de provenierster wier nalatenschap het meest opbracht (199 lb. 4 s. par.), tegelijk de provenierster is die het langst in het Hebberechtshospitaal verbleef? We menen dat Kateline van den Torre op relatief jonge leeftijd in het godshuis kwam wonen. Wellicht bracht ze toen al haar bezittingen in (geld, kleding, huisraad en meubels). Als ze zich voorgenomen had haar leven lang in het hospitaal te blijven wonen, had ze er belang bij al haar goederen in te brengen. Dit verklaart waarom haar nalatenschap zoveel opbracht. Dezelfde opmerking geldt voor de proveniersters Kateline van Merlebeke (+ 2 juli 1437) en Kateline van den Houte (+ 9 juni 1406) waarvan de nalatenschappen 188 lb. par. respectievelijk 130 lb. par. opbrachten.

---

⁸⁷ Het dagloon van Gentse metselaars, ticheldekkers en timmerlui schommelde in deze periode rond 10 s. par.. E. SCHOLLIERS, *Lonen te Gent (XVe-XIXe eeuw)*, in : C. VERLINDEN, *Dokumenten voor de geschiedenis van prijzen en lonen in Vlaanderen en Brabant (XIVe-XIXe eeuw)*, Brugge, 1965, 2, pp. 354-461.

⁸⁸ Toen ze in 1406-1407 zwaar ziek was, huurde het godshuis een "joncwive" in om haar te verzorgen "mids dat so arem es ende niet en heeft, ende niemant van binnen huus haer verwaren wilde", RAG, SPA, I, 1030, f°15v°.

f. Professionele en geografische herkomst

Gegevens over het beroep en de geografische herkomst van de proveniers zijn schaars. Toch hebben we enkele interessante gevallen kunnen opsporen. Om te beginnen waren er enkele geestelijken onder de proveniers zoals priester Jan Blanckaert, broeder Joris, priester Jan van der Massen, priester Wouter 't Kind en priester Anton Claeys. Jan van der Massen was eertijds koster van Velzeke, Wouter 't Kind was tweede provisor van het Hebberechtshospitaal en genoot als dusdanig een prove. Anton Claeys was een voormalig ontvanger. De provenier Jan Capelleman was smid, voordat hij provenier werd. Hij had een smidse aan de Sint-Kwintensberg. Willem de Mey was zilversmid. Hij en zijn echtgenote kochten hun proven voor 204 lb. par. en namen hun intrek in het hospitaal op 1 oktober 1409. Op 1 oktober 1413 stelde de abt deze welgestelde provenier aan tot tweede provisor⁸⁹. De provenier Gillis van Quabeke was mogelijk in de lakenhandel actief geweest, voordat hij naar het hospitaal kwam. Hij en zijn vrouw kochten hun proven voor 264 lb. par., samen met een huisje dat ze betrokken op 20 maart 1428. Gegevens over de geografische herkomst van de proveniers wijzen erop dat de meesten afkomstig waren uit Gent en meer bepaald de heerlijkheid van Sint-Pieters. Dit is niet verwonderlijk. De abt van Sint-Pieters begaf immers de proven en het Hebberechtshospitaal was het enige proveniershuis in het Sint-Pietersdorp. Jacob Mursepein en zijn vrouw bijvoorbeeld woonden in een huis in de Savaanstraat voordat ze provenier werden. Adriaen Bouters en zijn echtgenote betrokken voor hun aanvaarding een huis in de Tijkstraat (nu Kortrijkse Poortstraat), naast het Hebberechtshospitaal. Jan Claus en Olivier Lutin woonden ook in de Tijkstraat. Jan Capelleman had een smidse aan de Sint-Kwintensberg. Wouter van den Steene woonde in het Sint-Baafsdorp, de vrouw Castellains in Zwijnaarde. Er waren ook proveniers die niet uit Gent of de onmiddellijke omgeving afkomstig waren. Zo overleed de provenierster Cateline Cuelins in Harelbeke, waar ze op bezoek was bij haar familie⁹⁰. Kerstine van Overheet overleed in 1470-1471 in Brugge, waar ze woonde. Ze had kort voor haar dood een prove gekregen van de abt⁹¹. Ook andere Gentse godshuizen herbergden proveniers uit Brugge. Het Sint-Annahospitaal in het Sint-Baafsdorp had in 1570 een aantal uitwonende proveniers in Brugge⁹².

⁸⁹ RAG, SPA, I, D, 2, f°26r°/v°.

⁹⁰ "Item, Cateline Cuelins die es overleden te Haerlebeke (...)", RAG, SPA, I, 1060, f°6r°.

⁹¹ "Es te wetene dat mijn vors. heere heeft ghegheven de vors. provende Kerstinen van Overheet, die niet inne commen es, noch haer camere niet en heeft betaelt, maer es ooc overleden daer zij woende te Brugghe", RAG, SPA, I, 1051, f°12v°.

⁹² G. MARECHAL, *Het Sint-Annahospitaal*, p. 40.

HET HEBBERECHTSHOSPITAAL IN HET SINT-PIETERSDORP TE GENT

g. De prove

Een prove in het Hebberechtshospitaal bestond uit uitkeringen in geld en in natura.

De belangrijkste geldelijke uitkering was het weekgeld of "provendegheld". Het werd iedere zaterdag uitgekeerd. De hoogte van het weekgeld hing af van het aantal proveniers en de financiële situatie van het godshuis. Over een verhoging of verlaging van het weekgeld besliste de abt. Zo bepaalde de abt op 10 november 1414 het weekgeld van 2 s. par. tot 2 s. 8 d. par. te verhogen⁹³. In het eerste kwart van de vijftiende eeuw schommelde het weekgeld tussen 2 s. en 2 s. 6 d. par.. Daarna verdubbelde het van 2 s. par. in 1420 tot 4 s. par. in 1445, wat gepaard ging met een aanzienlijke daling van het aantal proven. In de tweede helft van de vijftiende eeuw bedroeg het weekgeld 4 s. par. op twee crisisperiodes na (1454-1460, 2 s. par. en het begin van de jaren 1490, 3 s. par.). Het dagloon van een geschoold arbeider schommelde in deze periode tussen 8 en 12 s. par.⁹⁴.

De proveniers genoten nog andere geldelijke uitkeringen, met name de "maandgroot", die ontstond uit het "pottagegeld". Het "pottagegeld" werd omstreeks 1432 ingevoerd en bedroeg 3 d. par. per week. Vanaf 1450-1451 kregen de proveniers in het begin van elke maand 12 d. par. of 1 d. gro. aan "pottagegeld". In 1460-1461 veranderde de naam in "pottagegroot" en vanaf 1464-1465 heette de uitkering "maandgroot". Vanaf de jaren 1480 kregen de inwonende proveniers 12 d. par. bovenop de "maandgroot". Op verschillende feestdagen kregen de proveniers "pitanties". Vanaf 1414-1415 kregen ze een uitkering van 6 s. par. op 24 december (kerstavond) en op 24 juni (Sint-Jan). Tot omstreeks 1449 heetten deze uitkeringen "botergeld", vanaf 1449 verschenen ze onder de naam "pitanties". Inwonende proveniers kregen vanaf de jaren 1480 2 s. par. bovenop de "pitanties".

De proveniers kregen voorts een uitkering van 1 d. gro. op vastenavond, die in de rekeningen "vastenavondgroot", "bloemgroot" of "bloemgeld" genoemd wordt. Het geld was bestemd om bloem te kopen voor de wafels die op vastenavond gebakken werden. Ook op het feest van de kerkwijding kreeg elke provenier een uitkering van 1 d. gro., in de rekeningen soms "kermisgroot" genoemd. Wanneer de ontvanger zijn rekening voorlegde aan de controlecommissie, kregen de proveniers, die aanwezig moesten zijn, elk 1 d. gro.. Tenslotte kregen de proveniers na de begrafenis van een overleden medeprovenier 1 d. gro., de zogenaamde "sterfgroot".

⁹³ "Mids dat mijn heere van Sente Pieters de provende beterde bij siere gracien", RAG, SPA, II, 240, f° 17r°.

⁹⁴ E. SCHOLLIERS, Lonen te Gent, in : C. VERLINDEN, *op. cit.*, 2, pp. 411, 415-422.

T. VAN DRIESSCHE

Het Hebberechtshospitaal liet veel vrijheid aan zijn proveniers. Proveniers die enkele dagen, weken of zelfs maanden buiten het godshuis wensten te verblijven, konden dat moeiteloos doen. Wanneer ze buiten verbleven, verloren ze echter elke aanspraak op het weekgeld en op de andere uitkeringen. Proveniers die hun prove nog maar pas bekomen hadden, verbleven dikwijls ettelijke weken per jaar buiten het godshuis. Er waren ook uitwonende proveniers, die het hele jaar buiten het hospitaal doorbrachten. Gemiddeld waren er één tot twee uitwonende proveniers per jaar. Na verloop van tijd kwamen ze toch in het godshuis wonen en naarmate ze ouder werden nam hun afwezigheid af. Sommige proveniers beschouwden hun prove als een verzekering voor de oude dag. Ze verwierven een prove om later, als ze oud waren, in het godshuis te komen wonen. Tot het zover was bleven ze thuis wonen. Sommigen overleden voordat ze in het hospitaal hun intrek konden nemen. Zo overleed Jacob de Muntere, die zijn prove in 1495 had bekomen, in september 1503 zonder ooit in het hospitaal gewoond te hebben. Wie het hele jaar buiten het godshuis woonde, kreeg helemaal geen weekgeld. Lisbette 's Baerdmakers bijvoorbeeld, die in 1401-1402 uitwonend provenierster was, verloor al haar weekgeld van dat jaar ter waarde van 6 lb. par.. Uitwonende proveniers genoten dus niet de voordelen van hun prove⁹⁵. Het verlies van deze uitkeringen kon de welgestelde proveniers nauwelijks deren. Zij konden lange tijd bij hun familie buiten het godshuis verblijven en zelf in hun onderhoud voorzien. Minder gegoede proveniers daarentegen waren het grootste deel van het jaar in het hospitaal aanwezig. Voor hen was het weinig zinvol lange tijd buiten het godshuis door te brengen en geen uitkeringen te krijgen.

We zijn vrij goed ingelicht over de uitkeringen in geld van de proveniers en konden hun jaarlijks inkomen reconstrueren.

Tabel 6 : het jaarlijks inkomen in geld van een provenier (in pond par.)
jaar   inkomen   daglonen van een geschoold arbeider

1401-1402	6 lb. 16 s.	circa	13,5	daglonen
1435-1436	9 lb. 2 s.	"	18	"
1449-1450	11 lb. 15 s.	"	23,5	"
1465-1466	11 lb. 15 s.	"	23,5	"

⁹⁵ Vanaf de jaren 1480 genoten de uitwonende proveniers ook enkele uitkeringen, met name de "maandgroten" en de "pitanties" op kerstavond en Sint-Jan.

HET HEBBERECHTSHOSPITAAL IN HET SINT-PIETERSDORP TE GENT

1483-1484	12 lb. 11 s.	"	25	"
1496-1497	12 lb. 13 s.	"	25	"

Uit bovenstaande tabel blijkt dat het jaarlijks inkomen van de proveniers in de loop van de vijftiende eeuw voortdurend is toegenomen en bijna is verdubbeld. De stijging was het grootst in het eerste derde van de eeuw en ging gepaard met een sterke daling van het aantal proveniers, wat de verhoging van de uitkeringen mogelijk maakte.

Wat de uitkeringen in natura betreft, kunnen we beknopter zijn. De proveniers kregen gedurende de hele vijftiende eeuw iedere week een "achtelinc" (ca. 6,7 l) brood. Vanaf circa 1425 was dit bijna steeds tarwebrood. Voorheen kregen de proveniers masteluinbrood, een mengeling van tarwe en rogge.

De prove in het Hebberechtshospitaal gaf ook recht op een portie "pottage", een dikke soep die gemaakt werd van erwten, bonen, gruit, rogge, smout etc.. Oorspronkelijk bereidde men om de twee dagen een ketel met "pottage". Omstreeks 1415 verzochten de provisors en de proveniers de abt om voortaan elke dag "pottage" te mogen bereiden en de kwaliteit ervan te verbeteren, wat werd ingewilligd⁹⁶. Het hospitaal zette zijn proveniers alleen vlees voor op belangrijke feestdagen. Niets belette de proveniers zelf vlees te kopen. Veel nalatenschappen bevatten keukengerei dat gebruikt werd voor de bereiding van vlees (braadspitten, vleeshaken enz.)⁹⁷.

Hogergenoemde uitkeringen vormden vaak niet het enige inkomen. Ettelijke proveniers hadden naast hun prove nog andere inkomsten, zoals pacht, huishuur, erf- en lijfrenten. Zo genoot Mergriete Serthomaes, meesteres van het hospitaal van 1402 tot 1410, twee erfrenten van respectievelijk 26 s. par. en 13 s. 4 d. par.. De provenier Jan de Vrieze kocht in 1407, toen hij al geruime tijd in het hospitaal woonde, een erfrente van 6 lb. par.. Jacob Mursepein en zijn vrouw stonden hun huis in het Sint-Pietersdorp af voor een lijfrente van 18 s. gro. tournois toen ze reeds in het godshuis woonden. Willem de Mey en zijn vrouw genoten een lijfrente in brood. Onder de

⁹⁶ "Mijn heere van Sente Pieters, ter hoetmoedigher bede van den provenserers ende provengiers van den hospitale, consenteerde in vorledenen tide ende dat in verbeteringhen van den provenden, dat men alle daghe saude maken 1 pot met goeder pottagen, daer men te voren maer en plach te makene altoes over anderen dach, ende die so maghere ende crankelike ghesmout dattere de provengiers nochte de aerne ghene smake nochte voetsele af en hadden (...)", RAG, SPA, I, 1036, f°16v°.

⁹⁷ Willem Waelkin bijvoorbeeld liet een "vleeschcupe" na. RAG, SPA, I, 1034, f°10r°.

T. VAN DRIESSCHE

proveniers bevonden zich ook gegoede poorters die pacht inden van hun gronden buiten Gent. Het aantal proveniers dat nog andere inkomsten genoot naast de prove was wellicht veel groter dan de weinige gegevens doen vermoeden.

4. Besluit :

Het Hebberechtshospitaal is kort voor 1222 gesticht door de abt van de Sint-Pietersabdij, niet zozeer in zijn hoedanigheid van abt maar veeleer als heer van het Sint-Pietersdorp. Het hospitaal was geen onderdeel van de abdij maar een afzonderlijke instelling, die echter volledig afhankelijk was van de abt. Deze stelde de provisors aan, begaf de proven, vaardigde reglementen uit en zag nauwlettend toe op de financiën. Het Hebberechtsgodshuis ontstond als veelzijdig hospitaal dat oorspronkelijk openstond voor allerlei hulpbehoevenden zoals zieken en armen, maar in de loop van de veertiende eeuw werd het een louter proveniershuis waar welgestelde bejaarden hun oude dag doorbrachten. In de loop van de vijftiende eeuw daalde het aantal proven met de helft, wat gepaard ging met een verhoging van het weekgeld en de andere uitkeringen. Wie een prove in het hospitaal wilde bekomen, moest beschikken over relaties met personen die hun invloed konden doen gelden bij de abt. Het verkopen van proven bleef beperkt en was volledig verdwenen na 1430. Invloedrijke Gentse poorters, geestelijken en ontvangers van de Sint-Pietersabdij bevalen kandidaat-proveniers aan de abt aan. Voorspraak bij het toekennen van plaatsen in rusthuizen is een fenomeen dat zich trouwens niet beperkt tot de middeleeuwen.

HET HEBBERECHTSHOSPITAAL IN HET SINT-PIETERSDORP TE GENT

Bijlage 1 : Overzicht van de nalatenschappen die volledig zijn, d.w.z. de componenten geld, huisraad, kleding en meubels bevatten.

A. minder dan 15 lb. par. :

- Venant Scytant (+ 7 dec. 1414)	7 lb.	18 s.	5 d.
- joncfr. Agnete (+ feb. 1452)	10 lb.	8 s.	
- Mergriete 's Maeghs (+ 2 nov. 1407)	13 lb.		
- Lievin Coppins (+ 25 nov. 1407)	13 lb.		12,5 d.
- Josine van Biesbrouc (+ 28 nov. 1494)	14 lb.	12 s.	6 d.(l)

B. tussen 15 lb. en 30 lb. par. :

- Jan van Belle (+ 6 jan. 1437)	19 lb.	1 s.(l)	
- Gheyle van Hofstade (+ 9 mei 1406)	20 lb.	3 s.	
- Lisbette van der Craeyen (+ 5 april 1410)	20 lb.	13 s.	2 d.
- Mergriete 's Mersmans (+ 10 jan. 1409)	21 lb.	9 s.	
- Alisse Blidelevens (+ 10 maart 1407)	23 lb.	11 s.	
- Manghelin van Latem (+ 17 april 1438)	28 lb.	13 s.	

C. tussen 30 lb. en 60 lb. par.

- Claeys Drabbe (+ 30 juni 1408)	30 lb.	8 s.	
- Jan Claus (+ 27 maart 1483)	35 lb.	16 s.	2 d.
- de vrouw Mile (+ 10 sept. 1471)	42 lb.	4 s.	10,5 d.
- Kalle van den Waerde (+ 19 maart 1471)	43 lb.	9 s.	5,5 d.
- Mye Vertunen (+ aug. 1452)	45 lb.	16 s.	
- de Poortiersterigghe (+ 20 nov. 1494)	46 lb.	3 s.	3 d.
- broeder Joris (+ 20 maart 1413)	47 lb.	17 s.	6 d.
- Kateline van den Hecke (+ 20 okt. 1430)	52 lb.	9 s.	

D. 60 lb. tot 90 lb. par. :

- Jacquemine Wanseels (+ 14 juni 1503)	61 lb.	4 s.	
- Amelberghe Scullekins (+ 25 juni 1438)	62 lb.	5 s.	
- Maye Bastons (+ 7 dec. 1473)	64 lb.	10 s.	8 d.
- Tanne van Steenbeke (+ 13 dec. 1462)	68 lb.	6 s.	10 d.
- Lisbette van Praet (+ 31 jan. 1402)	80 lb.	1 s.	11,5 d.
- de vrouw Castellains (+ 11 nov. 1483)	83 lb.	14 s.	

T. VAN DRIESSCHE

E. meer dan 90 lb. par. :

- de vrouw Bouters (+ 4 maart 1474)	108 lb. 16 s.	6 d.
- Adriaen Bouters (+ 20 sept. 1471)	110 lb. 19 s.	6 d.
- Kateline van den Houte (+ 9 juni 1406)	130 lb. 6 s.	7,5 d.
- Kateline van Merlebeke (+ 2 juli 1437)	188 lb. 1 s.	
- Kateline van den Torre (+ 9 mei 1504)	199 lb. 4 s.	

(1) Een klein aantal katelen werd niet verkocht.

HET HEBBERECHTSHOSPITAAL IN HET SINT-PIETERSDORP TE GENT

Bijlage 2 : chronologisch overzicht van de proveniers die zich tussen 1399 en 1428 inkochten in het Hebberechtshospitaal.

naam van de provenier	koopsom in pond parisis
- Alisse sMeesters :	72 lb.
- Willem Waelkin (tweede prove)	84 lb.
- Gillis van der Doerent :	84 lb.
- Zoetin Mins, zijn vrouw :	84 lb.
- Jan de Backere :	108 lb.
- Kateline Zeghers :	120 lb.
- Willem de Mey en Lisbette de Mey :	204 lb.
- Pieter van der Doerent en Magriete Willaerts	-
- Arend Symoens en Matte van den Brouke	234 lb.
- Lievin van der Heyden :	120 lb.
- Beatrise van Boenbeke :	60 lb.
- Gillis van Quabeke en Lisbette van der Aelvenne	264 lb.